

sem tudó cseh István Szűcs múltját nyomozó írásban, melyben Gál riporteri munkája a *Fölöttük a havasok* csángó történetét író Beke Györgyére emlékeztet. Hogy miért fontos ennek az anyanyelvét is elfelejtő fiatalembernek a családja? Gál így adja meg a választ: „...ez az egész kezd olyan lenni, mintha nem is István Szűcs múltját, hanem a magamét keresném.” A történelem kegyetlen iróniája, hogy a családokat szétváló, ősi földjüket elhagyni kényszerítő elvakultságnak maga az író is áldozatul eshetett volna. Gál írói munkásságában kulcsszó a hűség. Hűség azok iránt, akik elszenvedték kegyetlen századunkat. Hűség a kiszolgáltatottak, a történelem viharáiban ide-oda hanykódó kisemberek iránt.

Említettük, a *Káin* jelképes történet ugyan, de nem vértelen parabola. 1947 van, „viszik a népet, le is, föl is”. S ha azt mondtuk az imént, hogy Gál hősei ritkán kerülnek kiélezett helyzetbe, akkor a Káin ezek közé a ritka kivételek közé tartozik. Menni vagy maradni? — ez itt a kérdés, s a főhős válasza: maradni akkor is, ha menni kell. („Hanem én innen el nem megyek... Nem én! Inkább megdögölök, de nem megyek el.”) Persze kitelepítési paranccsal szemben nincs apelláta. Mégis a „nem menekülhetsz” élménye — kimondva-kimondatlanul — szinte minden írásban benne van. A *Családi Krónika* egyik alakja a második magyar hadseregben szolgál, át akar állni az oroszokhoz, lebukik, halálra ítélik, de ő megszökik. A szovjetek oldalán harcol, a háború után azonban nem veszik föl a pártba, mert magyar. A kitelepítettek vonatáról — mivel mindenképpen maradni akar — menekülni próbál, s akkor éri a kísérő katonák halálos golyója.

A fenti megdöbbentő és kalandos történetet csupán néhány oldalon beszéli el az író. Ami másnál regénybe kívánczogna, az a Gál Sándor-novellában betét csupán. Ebben az emlékező-lírai novellatípusban nem a cselekmény dominál. Korábbi műveiben még gyakran kísértett a túlírás, a túlkommentálás veszélye, ez itt teljesen elmaradt. A jellemekről azonban változatlanul jó lenne többet tudnunk — például a cseh István Szűcsről. Hogyan élt, miként gondolkozott a világról ez a múlt nélküli, identitástudat nélküli férfi? Pedig Gál Sándor könyvének egyébként egyik nagy erénye éppen az, hogy ennek az azonosságtudatnak folyamatos ébren tartására törekszik. A *Fekete ménes* a közösség, a szlovákiai magyarság sorsának olykor kegyetlenül őszinte, lírai szépségekben gazdag megvallása. (*Madách.*)

OLASZ SÁNDOR

Koncsol László: Ívek és pályák

„A nemzetiségi — kisebbségi — létforma nem elvont kategória, amellyel eljátszozhatunk, hanem percről percre az egyén konkrét sorsában realizálódik, s engem, bevallom, ez az egész kultúra, sőt minden kultúra is igazán mélyen ebből a szempontból, sorsunk szempontjából érdekel. Abból a nézőpontból, hogy tükröződik-e művészetünkben az ember sorsa, s ha igen, hogyan és milyen képet mutat róla. Milyen fogható, az esztétikum által hitelesített jelzéseket ad le az ember helyzetéről és annak alakulásáról a történelem által meghatározott tér- és időhatárok között? Éppen ezért nem a művek felületi jelentése, hanem rejtőzködő vagy lapangó mondanivalójuk, a mélytudatuk, vagyis az a spontán jelentésrétegük érdekel, amelyről talán a szerző sem tudna szabatos fogalmakban számot adni.”

Az 1979-es költészetvitában vallott így a maga irodalomszemléletéről, kritikus ars poeticájáról Koncsol László, s azért idéztem hosszan, mert eddigi írásai hiánytalanul igazolják megállapításait, új könyve, az *Ívek és pályák* különösen, hiszen minden írása a csehszlovákiai magyar kultúrával foglalkozik „az elérhető legteljesebb alázattal”, de teljes szakmai fegyverzetben. Koncsol László olyan mély analí-

zisét végzi el az egyes műveknek, majd életműveknek, olyan pontosan megröngtenezni azokat, hogy spontán módon tárulkoznak föl előtte a legrejtettebb közös és egyéni vonások. Kiváló elemzőkészségét előző könyvében remekműveken gyakorolta, ívnyi terjedelemben adta egy-egy kiemelkedő mű kimerítő esztétikai-gondolati analízisét. Most sem légből kapott koncepciókkal dobálózik, hanem a művet magát nézi, s a kimutatható tényekből jut el dokumentált fölismeréseigi, melyek határozott koncepcióvá állnak össze. Nem akar föltétlenül új csapásokat vágni, de a művek bensőséges ismerete oly határozott feiismerésekhez vezet, melyek szándéktalanul is vitatják, módosítják a csehszlovákiai magyar irodalomról eddig kialakított nézeteket. Ezt persze szinte szükségszerűen provokálja az a sajnálatos tény, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom 1945 utáni szakaszáról csak leltározó vázlatok, egy-két pályaképszerű tanulmány áll rendelkezésünkre, meg természetesen az egyes jelentősebb művek viszonylag gazdag kritikai visszhangja. Ezekben az írásokban a csehszlovákiai magyar irodalom mibenlétére és fejlődéstörvényeire vonatkozó utalások is vannak, de valóban csak utalások, s egymásnak ellentmondóak, kidolgozatlanok, túlhaladtak. Koncsol László könyvének elsőrendű érdeme, hogy határozottan, érvekkel alátámasztott válaszokat ad ezekre az alapkérdésekre, s válaszait magából az irodalomból olvassa ki, az irodalmat viszont tágan, történelmi-társadalmi összefüggéseiben vizsgálja. Határozottan fölrajzolja a csehszlovákiai magyarság történelmét, s ezzel mélyíti annak a nemzetiségi karakternek, magatartásnak a megértését, amelyet a művek alapos elemzéséből bont ki.

Mély elemzései parancsolóan hívják elő a differenciáltabb szemléletet és fogalmazást. Nemzetiségi irodalmakról szólva közhely azok kettős kötődését említeni. Ez bizonyos értelemben vitathatatlan is, hiszen az anyanyelv és a kulturális hagyományok, illetve a jelenlegi társadalmi-gazdasági államkeret jelentős tényezők. A csehszlovákiai magyar líra érzékeny analízise azonban mindezeknél fontosabbnak mutatja a mindkettőtől való különbözést, a saját sors autonóm önkifejezését. Koncsol László ezért szinte kategorikusan kijelenti, hogy el kell vetni a kettős kötődés elméletét, hiszen az irodalom nem igazolja, a csehszlovákiai magyar irodalom nem szintézise a magyarországi és csehszlovákiai kultúrának, „ellenkezőleg, saját külön, parancsoló törvényei szerint alakítja ki attitűdjét”. Ez az állítása nyilván túlzás így, ellentponja annak a túlzásnak, amelyik a kettős kötődésben jelöli meg egy nemzetiségi irodalom státusát. Viszont igaz az, amit nyomatékkal hangsúlyozni kíván vele Koncsol László: hogy a sokat emlegetett hídszerep tarthatatlan kategória egy nemzetiségi irodalom funkciójának megnevezésére, hiszen az „nem híd, hanem öntörvényű, szuverén egész”. Az emberi méltóság, az elemi emberi igények teljes meggyalázása volna az, ha egy népet csupán hídnak, eszköznek, más népek kibontakozási kellékének fogadnánk el. Ha a hídszerep mint fogalom meg is marad, jelentése csupán arra az adottságra korlátozódhat, hogy a nemzetiségek két nyelv, két nemzeti kultúra ismeretében ezeket valóban természetesebben tudják egymásnak közvetíteni. De ez csupán egy sajátos adottságuk, nem pedig fő funkciójuk. Ilyen értelemben a csehszlovákiai magyar kultúra önállóságának lebecsülése az, hogy fordításirodalma szinte kizárólag cseh és szlovák művek magyarrá ültetésére korlátozódik. A hídszerep régi értelmének határozott, filozófiai szintű elvetését, a sajátosság elvének, méltóságának, a nemzetiségi kultúra autonómiájának igényét határozottan láthatjuk a romániai (Gáll Ernő, Sütő András) és a jugoszláviai magyar irodalomban is (Bori Imre), az erdélyiek emellett nem vitatják a kettős kötődést, a jugoszláviaiak igen.

A kettős kötődést elutasító érvek között Koncsol László még egy fontos tényezőre utal, ez pedig az, hogy a sajátos jellegű csehszlovákiai magyar irodalom attitűdje „a szlovák és a magyar irodalom rendhagyó jelenségeivel rokon, s ezekkel együtt olyan szellemi jelenségekhez áll közel, amelyekben a nyugtalan Európa embere a legutóbbi háború után leginkább magára ismert”. Ez tehát arra utal, hogy a csehszlovákiai magyar irodalmat európai összefüggésekben kell vizsgálni. Kitérő példát kínál erre Tózsér Árpád *Szülőföldtől szülőföldig* című verse, s Koncsol László meggyőzően bontja ki verselemzéseinek egyikében a magyar Tózsér

Árpád, a szlovák Milan Rúfus és a horvát Ivan Mestrovič lépozíciójának azonos-
ságát, illetve más helyt hasonló bravúrral bizonyítja azt, hogy Ozsvald Árpád mi-
ként hasonítja csehszlovákiai magyarrá *Oda az Ónarcképhez* című versében a
francia naiv festőt, Henri Rousseau-t.

Koncsol tanulmánykötete a legjelentősebb mai csehszlovákiai magyar költők
verseinek elemzésével indul. Ebben a ciklusban Rácz Olivér, Bábi Tibor, Ozsvald
Árpád, Tózsér Árpád, Zs. Nagy Lajos, Cselényi László, Gál Sándor, Mikola Anikó,
Kulcsár Ferenc, Tóth László és Varga Imre általában két-két versét analizálja a
tőle megszokott érzékenységgel és messzire néző tájékozottsággal. Különösen figyel
ezekben az elemzésekben a csehszlovákiai magyar jelleg megnyilatkozásaira, a sors-
összefüggésekre. A kiemelt kulcsversek bemutatják a csehszlovákiai magyar líra
gazdag esztétikai változatait, s a legkülönbözőbb esztétikai minőségekben megjelenít-
ett csehszlovákiai magyar személyiséget a maga passzív, menekülő, fogyatkozó,
belső tájra visszahúzó, önvédekező, önmegőrző magatartásában. Poetikát, törté-
nelmet és lélektant egyszerre tanítanak a verseket kísérő tanulmányok.

A verselemzéseket két alapos „szonda” követi: Rácz Olivér és Dobos László
prózaművészetének analízise. A csehszlovákiai magyar karakter körülírása, jellem-
zése szempontjából hasonló eredménnyel. Rácz Olivér legjobb novelláinak hőse,
Álom Tivadar szintén passzív, „nem alakítja, hanem figyeli a világot: figyeli, érté-
keli, minősíti, osztályozza”. A csehszlovákiai magyar nemzetiségétörténelmet legtelje-
sebben regénybe foglaló Dobos László által teremtett mítosz is „passzív”, „a világ
változásait elszenvető személyek mítosza”. A személyiségek meghatározó jegye a
félelem, szétszóródás, identitásvesztés. Koncsol László előző könyvében hasonló
mélyfúrást végzett, Duba Gyula és Gál Sándor novelláinak nemzetiségi személyi-
ségét vizsgálva. Írásaiban mindig szigorú, elnagyoltságot, esztétikai hiteltelenséget
minden ponton érzékenyen regisztrál, de figyel a történelmi pillanat adott lehető-
ségeire, az író engedményeire is.

Koncsol László valóban analitikusan számba vette először, hogy milyen, „az esz-
tétikum által hitelesített jelzéseket” adnak az egyes versek, novellák, regények a
csehszlovákiai magyarságról s az ember mai sorsáról, majd két alapos tanulmány-
ban felrajzolta a csehszlovákiai magyar líra fejlődésképét, hosszmetzetét (*Új tö-
rekvések a csehszlovákiai magyar lírában, avagy a röppálya föl- és leszálló ága;*
A harmadvirágzás korszakai — ívek és pályák). Ez a két írás a csehszlovákiai ma-
gyar líráról eddig készült dolgozatok közül messze kiemelkedik. Összegzi Koncsol
gazdag ismereteit, folyamattá rendezi az egyes elemzések, tanulmányok felismeréseit.
Az első tanulmány felülnézetből vázolja az újabb csehszlovákiai magyar líra három
— egymás után nagyjából évtizedenként jelentkező — nemzedékének pályáivét, a
fölvilést és a visszahullást, s meggyőzően bizonyítja, hogy a lényeges mondani-
valót, az alapvető értékeket a nemzedéki mozgalmakon kívül eső, a programok után
a valósághoz visszahanyatló periódusokban alkották, s ebben a — talán nem elég
szerencsés a kifejezés — „lehanyatló ágban” a három nemzedék közel is kerül egy-
máshoz a valóság meghatározó törvényei szerint, mert „a leszálló ágon győzött
líránkban mindig is a realizmus”. A fölszálló ágban a szándék stilizálhatta a vers-
ben megjelenő lírai személyiséget cselekvővé, száguldóvá, aktívá is, de a reali-
tásra döbrentő leszálló ágon ez a személyiség az imént vázolt nemzetiségi sorskép-
letben találkozik, mely feltűnően azonos vonásokat mutat a lírában és a prózá-
ban egyaránt.

Már itt, a „röppálya” íveinek vizsgálatakor érdekes eredményre jut a mindent
számon tartó alapos szemlélet. Ez pedig az, hogy bár ez a leszálló ágon megjelenő
lírai realizmus először az ötvenes évek végén válik uralkodóvá, korábban is van
előzménye a csehszlovákiai magyar líra új korszakában. Méghozzá a kényszerű
hallgatás éveiben. Ehhez a felismeréshez is a konkrét elemzések felől vezetett út:
Rácz Olivér *Áltunk a sorban* című, 1946-ban írt, de csak 1958-ban megjelent verse,
„a diszharmonia költői leképezése” hívta föl rá a figyelmet. Koncsol számba veszi
Rácz Olivér, Szabó Béla, Szabó Gyula, Csontos Vilmos, Gyurcsó István ekkor (1946

és 1948 között) írt verseit, s nem esztétikai értékben, hanem az emberi magatartásban megtalálja az első leszálló ág pontos, realitással szembenező előzményeit. Ennek a felismerésnek önmagán túlmutató jelentősége van, melyet *A harmadvirágzás korszakai — ívek és pályák* című tanulmányában kamatoztat Koncsol László, a csehszlovákiai magyar irodalom korszakolásában.

A csehszlovákiai magyar irodalom történetét Fábry Zoltán osztotta korszakokra, első másod- és „harmadvirágzásra”, 1918—1938-at, 1938—1948-at és az 1948 „jégtörő februárja” utáni korszakokat elkülönítve. A későbbi kritikai irodalom gondolkodás nélkül átvette ezt a több vonatkozásban képtelen periodizációt, amelyik egyébként még Fábry életművének is ellentmond, hiszen ha egybemossuk a fasiszta szlovák állam éveit a felszabadulás utáni néhány évvel, akkor úgy tűnik fel, mintha Fábry 1946-ban *A vádolt megszólalt*, a csehszlovákiai magyarság nagyívű védőiratát, antifasiszmusának dokumentálását egy fasiszta államnak nyújtotta volna be. Márpedig sem Fábry írása, sem a Koncsol által elemzett, összegyűjtött ekkori versek nem ezt a közeget tételezik környezetként. A régen vágyott szocialista törvényesség megcsúfolásának fájdalma, keserősége van bennük, ehhez fellebbezve veszik számba a versek a csehszlovákiai magyarság reális élettényeit. Már többen felvetettük e periodizáció tarthatatlanságát, Koncsol László tanulmánya ezt a vitát egyszer s mindenkorra lezárja dokumentumaival és a „művek mélytudatának” érzékeny bemutatásával. Vitathatatlaná teszi, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom új korszaka valóban 1945-ben kezdődött, nem pedig 1948-ban. Emellett minden lehetséges és helyénvaló történelmi érvet okkal sorakoztat föl. Egyetlen ponton érzem elmosódónak a fogalmazását, könyvének 178. lapján írja, hogy „1946 elején a burzsoá állami szervek már egy éve hozták a diszkriminációs törvényeket és rendeleteket, amelyeket különben később, az ötvenes és hatvanas évek folyamán Csehszlovákia Kommunista Pártja is többször elítélt”. Ez a fogalmazás nem állítja, de megengedi, hogy a magyarság diszkriminálása csupán a „burzsoá állami szervek” vétke lett volna. A történelmi tény ezzel szemben az, hogy a magyarok diszkriminációját, nemzetiségének eltörlését, kitelepítését a trianoni határok szerint visszaállított Csehszlovákiából a béketárgyalásokon többen, a csehszlovák kommunista párt pedig nyilvánosan csak 1963 decemberében ítélte tévesnek a 45—48 közötti évek intézkedéseit. Mindez persze bővebb elemzést kívánna, de most nem ez a feladatom, ezzel csupán arra akarok rámutatni, hogy ilyen mélypontról, totális védtelenségből kellett indulnia 1945-ben a csehszlovákiai magyarságnak. Koncsol László hosszmetazete a további periodizációban is meggyőző, az 1958, illetve 1970 körüli korszakhatárt is vitathatatlan biztonsággal jelöli ki. Lenyűgöző tájékozottsággal mozog anyagában. Egyetlen hibája tanulmányának az, hogy külsőleg nem tagolja, a szerkezete nehezen követhető — éppen a részletek gazdagsága, árnyaltsága nehezíti meg az eligazodást. Olykor látszólag ő maga is eltéved már benne. Tőzsér Árpád *Szülőföldtől szülőföldig* című verséről a 208. lapon azt írja, hogy „harmadik korszakának — végül is eddigi sorsának — fő tanulságait foglalja össze”, majd a következő lapon „Tőzsér második korszakának legfontosabb verse ez”. Nyilván nem tévedés egyik sem, csupán az első esetben külön periódusnak számította 1958—62 közötti „interperiódusát” is, de ez a szövegből nem derül ki.

A csehszlovákiai magyar irodalom jellegzetes, egyénítő vonásait nemcsak a lírai hősök magatartásában, világhoz való viszonyában mutatja meg, hanem az apróbb részletekben is számtalan pontos adalékot szolgáltat. Olykor új tanulmányok alap gondolatát sűrítve egy-két mondatba, például a csehszlovákiai magyar költészet átvállalt mítoszvilágáról, Salamonról, Jóbról és Don Quijotéről, meg a többi antihősről beszélve. Mindezek alapján biztonsággal állíthatjuk, hogy Koncsol László könyve a csehszlovákiai magyarság önismeretének fontos dokumentuma, további kutatásokra ösztönző alapkönyvei közé tartozik, a csehszlovákiai magyar lírában pedig kézikönyv gyanánt segít eligazodni.

*

Még egy szó. Koncsol László a csehszlovákiai magyar irodalom egyik legkitűnőbb műfordítója is. Tucatsnyi könyvet tett hozzáférhetővé magyar nyelven. Tanulmány-

kötetével szinte egy időben jelent meg a kitűnő szlovák költőnek, Milan Rúfusnak *A költő hangja* című esszéköteje. Rúfus költészetét ismerheti a magyarországi olvasó is, sőt eligazító, figyelemfelhívó tanulmányok is segítik bensőségebb megismerését. Ezeknek a tanulmányoknak már a címük is Rúfus költészetének korszerűségére utal: *A törvénykereső Rúfus* (Koncsol László), *A teremtő költő* (Tózsér Árpád), *Szülőföldtől a világig* (Zalabai Zsigmond). A lényegbevágó megállapítások közül hadd idézzem most a Koncsol Lászlót: „Rúfus az elsüllyedt szlovák paraszti múlt művészi megidézése által modellt állít egy belső értékeit sorra elhullajtó világ elé, s ez a modell ma a koncentráltság, tragikus belső nagyság példájával hat.” Ennek a törvénykereső költőnek az esszéiből válogatott és fordított most egy kötetnyit Koncsol László. Az esszékből a nemzetét, hazáját aggóva szerető, nagy műveltségű és fényes logikájú, a sablonokat, divatokat bátran megítélő bölcs személyiség bontakozik elénk, aki végtelenül szerényen, de az aforizmatikus kifejezőmódig átgondolt eltökéltséggel beszél költészetéről, elkötelezettségéről, nemzeti sajátosságokról, irodalom és nemzet kapcsolatáról, vagy a gyermekek és felnőttek közötti különbségről... Írásainak a bölcsesség kesernyés derűje ad különleges színt. Az öregedéstről írja: „Valami hatalmas centripetális erő nyomja az embert, mindenkit külön-külön, vissza önmagába. A dolgokról mind többet és többet tudunk, s ez mégsem szabadít föl bennünket. Egyre többet tudunk a komponálásról, s egyre kevésbé tudunk énekelni.” Rúfus őrzi magában a csodákat is ismerő gyermeki nyitottságot, de ennek a tudás és kultúra hatalmas birodalmában, egyéniségének „felnőtt” övezetében teremt otthont. Milan Rúfus és Koncsol László közös vonása ez. Talán ezért oly tökéletes a művészi hatása is Rúfus könyvének Koncsol László fordításában. (*Madách.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

A hídszerep tudatos vállalása

KOVÁCS ENDRE: KORSZAKVÁLTÁS

A memoárok — a régi dolgok történései — iránt az utóbbi évtizedekben a világ szinte minden országában megnőtt az érdeklődés. Politikusok, katonák, közéleti emberek, tudósok (olykor polgárok, mesteremberek) írták meg élettörténetüket. Voltak, akik kifejezetten önéletrajzot írtak. Mások életük alakulása mellett a korhangulat, a korszak, a „*mögöttes történelem*” bemutatására is vállalkoztak. A szlovákiai magyar íróként indult, irodalomtörténészként is sokat tevő Kossuth-díjas történész, *Kovács Endre* kötetével is gyarapodott memoáriródmunk. Nevek, események, tervek, szándékok elevenednek meg a kötet lapjain. Sokszor másképpen, más módon színben, mint ahogy az átment a köztudatba. A két világháború közötti csehszlovákiai viszonyokba bepillantást engedő könyv szókimondó s olykor bíráló — kód- és legendaoszlató — hangneme némelyekben ellenkezést, tiltakozást váltott ki. Szemére vetették, hogy memoárjának egyes részleteiben személyeket, kollektív tevékenységet az eddigiektől eltérő módon ábrázolt. Pedig Kovács Endre „anyagkezelése” több mint rokonszenves. Elsősorban önmagáról szóló kritikus hangnemben. Egyéni élete, pályája úgy alakult, hogy nem volt oka megszípíteni, érdekeinek megfelelően utólagosan „átalakítani”, értelmezni az eseményeket, a Csehszlovák Köztársaságban eltöltött évtizedeket.

Kovács Endre *Korszakváltás* címmel megjelent memoárjában nagy teret szentelt a „gyökerek”, a család, az első világháború utáni évek, a megélhetési nehézségek, a kisebbségi sors mindennapjainak „alulnézeti” ábrázolására. „Apám faluról